

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

DOI: 10.34015/2523-4552.2024.1.02

УДК 349.2

Барсук М. А.,
кандидатка юридичних наук,
суддя Північного апеляційного
господарського суду
ORCID: 0000-0001-6560-1024

РИЗИКИ ГЕНДЕРНОЇ ДИСКРИМІНАЦІЇ В СИСТЕМІ ПРАВОСУДДЯ ТА ЇХ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ

У статті досліджуються сучасні ризики гендерної дискримінації в системі правосуддя України та їх соціально-правове значення. Авторка наголошує на важливості дотримання принципу гендерної рівності як фундаментального принципу прав людини та соціальної справедливості, що в значній мірі впливає на соціальне, економічне та політичне благополуччя суспільства. У статті аналізується позиції учених щодо загальноправового, соціального та соціально-правового значення гендерної рівності та виокремлюються основні проблеми, пов'язані із забезпеченням соціальної безпеки суддів, зокрема вплив гендерних стереотипів на планування та реалізацію політики соціального захисту. Авторка підкреслює, що належний рівень соціальної безпеки суддів є недосяжним у разі, якщо щодо суддів не будуть виконуватись вимоги принципу гендерної рівності. У цілому стверджується, що ризики гендерної дискримінації пов'язуються із: по-перше, впливом гендерних стереотипів та упереджень, які переважають у суспільстві, а також можуть знаходити вияв у діяльності суб'єктів, які організовують та реалізують заходи соціального захисту суддів. По-друге, ризики гендерної дискримінації можуть загострюватись недостатністю впровадження збалансованої політики позитивної гендерної дискримінації в системі правосуддя України. По-третє, ризики гендерної дискримінації можуть посилюватись у зв'язку із впровадженням полігендерної концепції гендерної теорії в систему соціального захисту суддів, що наразі характеризується критичним рівнем юридичної невизначеності. У висновках статті підкреслюється, що створення умов гендерної рівності в системі правосуддя України сприяє належному функціонуванню правового механізму соціального захисту суддів, а ефективна робота цього механізму сприяє забезпеченню умов гендерної рівності. Наголошується на необхідності створення концептуально-стратегічного акту, програмного акту та законодавчого акту для забезпечення гендерної рівності у системі правосуддя України.

Ключові слова: гендерна дискримінація, гендерна рівність, система правосуддя, соціальна безпека, соціальна держава, соціальна справедливість, соціальний захист, суддя.

Постановка проблеми. Соціально-правове значення дотримання вимог принципу гендерної рівності полягає, передусім, у тому, що ці вимоги узгоджуються з вимогами принципу рівності, а сама гендерна рівність є проявом рівності з особливими соціально-конструктивними характеристиками. Загалом, рівність виступає фундаментальним принципом прав людини і соціальною засадою соціальної справедливості, яка у значній мірі впливає на соціальне, економічне та політичне благополуччя суспільства і його членів, а також на забезпечення безпеки держави в цілому [1, с. 80]. Отже, рівність є також основою сучасного суспільства, яке прагне до соціального та економічного прогресу, а також конструктивної взаємодії з іншими суспільствами для досягнення сталого розвитку всього людства. Слід зауважити, що вимоги щодо забезпечення гендерної рівності також поширюються й щодо суддів, адже усі люди, відповідно до встановленого в Україні правопорядку, є рівними, і тому судді не можуть бути дискриміновані порівняно з іншими людьми (зокрема, з працівниками), за винятком випадків, коли це обумовлено належним виконанням службових обов'язків і забезпечено відповідною компенсацією за обмеження та заборони.

В цьому контексті варто підкреслити, що правовий статус судді та можливість набуття ним права на соціальний захист (разом із подальшою реалізацією цього статусу) по-

винні розглядатися в гендерно-нейтральному аспекті. Це передбачає, що кожен суддя має володіти універсальним статусом у питаннях соціального захисту, незалежно від статі, до тих пір, поки врахування статі не стане суттєвим для належного забезпечення соціальної безпеки судді. Також це означає, що всі суб'єкти, відповідальні за нормативно-правове, інституційне та інше забезпечення соціальної безпеки суддів, повинні створювати, підтримувати та вдосконалювати умови, за яких кожен суддя, незалежно від статі, міг би набувати та реалізовувати свої соціальні права, включаючи право на соціальний захист. Відхід від таких вимог може призвести до невиправданих ризиків гендерної дискримінації в системі правосуддя, що потребує особливої уваги та ретельного аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Критичний аналіз наявної наукової літератури засвідчує, що по сьогодні ученими ще не розкривались сучасні ризики гендерної дискримінації в системі правосуддя, а також їх соціально-правове значення. При цьому слід констатувати, що питання гендерної рівності та значимості забезпечення виконання вимог цієї засадничої ідеї вже широко досліджувались багатьма українськими ученими, серед яких: Ю. В. Коваленко [2], О. В. Павліченко [3], О. С. Саєнко [4], Д. В. Світовенко [5], Н. С. Сидоренко [6], Б. М. Цимбал [7] та ін. На основі наукових напрацювань цих та ін.

учених і дослідників можемо уточнити наукову думку стосовно сучасних ризиків гендерної дискримінації в системі правосуддя, а також їх соціально-правове значення.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування змісту ризиків гендерної дискримінації у системі правосуддя України, а також уточнення їх соціально-правового значення. Для досягнення цієї мети слід виконати такі *завдання*: 1) окреслити основні проблеми із забезпеченням соціальної безпеки суддів, що пов'язані із ризиками гендерної дискримінації; 2) уточнити соціально-правове значення ризиків гендерної дискримінації у системі правосуддя України; 3) узагальнити результати наукової розвідки.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день забезпечення належної дії правового механізму соціального захисту суддів у контексті із концепцією гендерної рівності є дещо ускладненим через різноманітні питання виконання в Україні вимог принципу гендерної рівності у сфері праці та зайнятості, а також у соціальній сфері загалом. Відтак, для становлення цілісної доктрини соціального захисту суддів в Україні необхідно проаналізувати проблематику просування ідеї гендерної рівності у сфері праці та зайнятості в соціально-правовому контексті вираження такої ідеї та її зв'язку із соціальним захистом судді загалом. У цьому контексті слід виокремити, серед іншого наступні проблеми:

1. Вплив гендерних стереотипів та упереджень, які переважають у суспільстві, може проявлятися в діяльності суб'єктів, що здійснюють

заходи соціального захисту суддів. Це може мати місце під час планування та реалізації політики соціального захисту на рівні окремих судів, всієї системи правосуддя або ж органів суддівського самоврядування та врядування. Ученими справедливо зазначається, що наша держава, ратифікувавши комплекс базових міжнародно-правових договорів у сфері прав людини, а також «прийнявши законодавство, яке загалом відповідає усім універсальним стандартам забезпечення рівності за ознакою статі, продовжує боротьбу із укоріненими в суспільстві стереотипами щодо соціальних ролей жінок і чоловіків» [3, с. 58-59], що так чи інакше позначається й на соціальній безпеці суддів, адже: суд – це соціальний елемент; умови, в яких працюють судді – це соціальні умови; стан буття судді – це завжди соціальний стан (незалежно від того, чи це професійний, чи особистий стан).

Шкідливість гендерних стереотипів для соціальної безпеки суддів, а також здійснення та забезпечення їх соціального захисту цілком очевидна і виражається в різних соціально шкідливих аспектах. Наприклад, дії щодо забезпечення реалізації соціальних прав в цілому та права на соціальний захист зокрема можуть призвести до того, що деякі судді, особливо ті, які не відповідають традиційним уявленням про свою роль у суспільстві (наприклад, з чийогось міркування жінки в ролі судді, а за чийось – чоловіки у ролі судді), можуть зіткнутися з обмеженнями в доступі до інститутів, ресурсів та послуг, які виконують соціально захисну функцію. Внаслідок цього, через ген-

дерні стереотипи нерідко виникає нерівність у забезпеченні всіх можливостей для суддів отримувати соціальний захист у тому обсязі, що зможе насправді відобразити негативний ефект соціальних ризиків, зокрема, пов'язаний з роботою судді осіб, які мають особливі сімейні обов'язки, незважаючи на свою стать. Це переважно може бути обумовлено тим фактом, що суб'єкти, котрі зобов'язуються здійснювати заходи щодо соціального захисту суддів, будучи ґендерно упередженими, можуть неправильно (помилково) розуміти та враховувати специфічні потреби різних груп суддів при розробці (реалізації) політики соціального захисту, що може спричинити не лише несвоєчасне (чи в належному обсязі) надання необхідної соціальної допомоги (послуги), а також причиною ускладнення соціально вразливого стану судді та членів його сім'ї.

2. Впровадження збалансованої політики позитивної ґендерної дискримінації в системі правосуддя. Науковці справедливо зазначають, що нині жінки, маючи рівні з чоловіками права та свободи, не завжди можуть розраховувати на соціальну безпеку. Тому вони повинні отримувати додатковий соціальний захист від держави, зокрема через те, що значну частину своєї працездатності поєднують роботу з материнством [3, с. 59]. У зв'язку з цим, жінки, враховуючи їхню соціальну роль (яка, будучи ґендерно нейтральною, може частково виконуватися і чоловіками, а тому це стосується і суддів-чоловіків), повинні бути захищені заходами позитивної дискримінації. Ця позитивна дискримінація спрямована на створення рівних можли-

востей для осіб певної статі, які історично піддавалися дискримінації або мали обмежені можливості через свою стать. Важливо зазначити, що позитивна дискримінація не обов'язково стосується лише жінок, хоча найчастіше вона застосовується саме до них.

Необхідно також зауважити, що в контексті соціального захисту суддів політика позитивної ґендерної дискримінації сприяє подоланню дискримінаційних практик та нерівностей, з якими можуть стикатися судді певної статі при отриманні та реалізації права на соціальний захист, створюючи інклюзивні умови для здійснення соціальних (і суміжних) прав суддів. У сучасній доктрині соціального захисту суддів необхідно звертати увагу на подальше вдосконалення заходів позитивної ґендерної дискримінації, зокрема: по-перше, розвиток та контроль здійснення політики квотування (або цільових показників) для забезпечення рівного представництва жінок і чоловіків в органах суддівського самоврядування, суддівського управління (особливо на адміністративних посадах у судах), у комісіях, що займаються відбором суддів тощо, що прямо або опосередковано сприятиме збільшенню залучення жінок до прийняття рішень та зменшенню ґендерних нерівностей у системі правосуддя на різних рівнях. По-друге, подальше вдосконалення заходів позитивної ґендерної дискримінації має передбачати розробку та впровадження освітніх програм для жінок-суддів, які включатимуть тренінги з розвитку та покращення лідерських якостей, що сприятиме їх кар'єрному зростанню та успішній реалізації у системі правосуддя. По-

третє, удосконалення заходів позитивної гендерної дискримінації повинно передбачати створення спеціалізованих робочих груп з питань гендерної рівності в системі правосуддя, підтримка створення асоціацій суддів, які будуть займатися аналізом гендерних проблем у системі правосуддя та розробкою рекомендацій щодо їх вирішення.

3. Проблематика впровадження полігендерної концепції гендерної теорії в систему соціального захисту суддів. Українська дослідниця О. В. Павліченко влучно зауважує, що інтеграція гендерних аспектів у законодавство України є питанням соціальної справедливості, яке потребує вирішення для забезпечення рівноправного та стійкого людського розвитку, застосовуючи найефективніші методи державного втручання [3, с. 49]. Зважаючи на те, що судді забезпечують справедливість, вони самі повинні перебувати в справедливих (інклюзивних) та соціально безпечних умовах як у професійному, так і в особистому житті. Тому можна логічно припустити, що нині актуальною є цивілізаційна трансформація концепції гендерної рівності суддів, враховуючи полігендерний підхід до її тлумачення (тобто, визнаючи множинність гендерів). При цьому з вказаним твердженням не погоджується українська вчена Д. В. Світовенко, котра наголошує на неможливості застосування «полігендерної концепції гендерної теорії», керуючись рядом аргументів. Насамперед слід погодитись із вченою у тому, що полігендерна концепція гендеру в межах «нової етики» не є загально-визнаною серед науковців й критикується багатьма соціальними філо-

софами та соціологами [5, с. 34-36]. Більш того, окремі учені також звертають увагу й на те, що «нова етика», в рамках якої формується полігендерна концепція гендерної теорії, стає ризикованою для розбудови правопорядку [8, с. 270]. Осмислюючи цю проблему, погодимось із Д. В. Світовенко, котра вказує на те, що критика «нової етики» є справедливою з юридичної точки зору, оскільки цей тип етики привносить у юридичну дійсність критичний рівень юридичної невизначеності через розширення розуміння гендерів (дійсно, вчені, котрі розробляють і впроваджують постмодерністську гендерну теорію [див., напр.: 9; 10], час від часу збільшують кількість гендерів, а тому у рамках цієї теорії досі не сформульовано вичерпного переліку гендерів). Відтак, лише після того, як полігендерна концепція гендерної теорії набуде конкретних рис і стане більш зрозумілою (юридично визначеною), її можна буде використовувати в правовому контексті. Сьогодні ж така концепція не тільки не сприяє соціальній безпеці працівників, але й може створювати загрози для цієї безпеки [5, с. 37]. Безсумнівно, довільне тлумачення концепції гендерної рівності в сфері праці та зайнятості, а також у сфері соціального захисту на основі постмодерністської гендерної теорії не може застосовуватись у правовій площині, адже це порушуватиме вимоги юридичної визначеності правил і стандартів, яких повинні дотримуватись суб'єкти права, і невиконання яких спричинятиме юридичну відповідальність. Водночас важливо підкреслити, що гендерна рівність поширюється на всіх людей, включаю-

чи трансгендерних та інших осіб, які можуть ідентифікувати себе як небінарні або гендерно невідповідні. Це правило повинно застосовуватися і щодо суддів, що означає визнання та повагу людської гідності, прав та досвіду таких людей, незалежно від їхньої гендерної ідентичності чи самовираження. Проте, слід враховувати, що судді – це працівники з особливим статусом, а тому полігендерна концепція гендерної теорії, яка здебільшого відображає сексуальну орієнтацію судді, за своєю суттю обмежено застосовна щодо суддів, оскільки такі працівники не повинні виражати свою сексуальність у професійній діяльності.

Отже, враховуючи викладене у статті, слід констатувати, що на сьогоднішній день забезпечення гендерної рівності є важливим елементом сучасної доктрини соціального захисту суддів в Україні. По-перше, гендерна рівність, будучи специфічною формою вираження рівності, вимагає справедливого (в контексті соціальної справедливості насамперед) та поважного (в контексті людської гідності та суб'єктивних прав людини) ставлення до всіх людей (тобто, й суддів) без винятку, незалежно від їх статі. Це означає, що жінки (дівчата) та чоловіки (хлопці) мають однакову цінність, що має враховуватись в нормативно-правовому, інституційному та іншому забезпеченні правового механізму забезпечення соціальної безпеки загалом та соціального захисту суддів, зокрема. Відповідно до цього, принцип гендерної рівності вимагає боротьби з гендерними стереотипами (насамперед, шляхом підвищення інтолерантності до таких стереотипів та

забобонів), викорінення будь-якої форми гендерної дискримінації (включаючи гендерне насильство, гендерно мотивовані прояви наруги, сексуальні домагання та ін.), підтримки рівного доступу жінок та чоловіків до системи освіти, системи охорони здоров'я, реалізації батьківських прав та обов'язків, участі в роботі та зайнятості, політичного представництва та інше [1, с. 81-82]. Таким чином, гендерна рівність, враховуючи вимоги, що впливають з цієї фундаментальної концепції, сприяє створенню інклюзивного суспільства, що є особливою умовою належної дії правового механізму соціального захисту суддів. Вказане пояснюється тим фактом, що саме інклюзивне суспільство, в якому мінімізується ризик виникнення гендерно мотивованих соціальних загроз, а відповідним чином знижуються й загрози соціальній безпеці суддів, а також мінімізації ефективності дії системи соціального захисту. По-друге, гендерна рівність – це цивілізаційна ідея, крізь призму якої формується стан соціально безпечного професійного та позапрофесійного буття судді, незалежно від його статі. По-третє, гендерна рівність – це ідея, вимоги якої є стандартами, дотримання яких в процесі формування та реалізації політики соціального захисту суддів гарантує, що відповідні заходи соціального захисту будуть справедливо застосовуватись щодо усіх суддів, а не лише щодо частини з них, лише з огляду на їх стать (крім випадків позитивної гендерної дискримінації).

Висновки. Узагальнюючи викладене зазначимо, що створення умов гендерної рівності в системі

правосуддя України сприяє належному функціонуванню правового механізму соціального захисту суддів; у свою чергу, ефективна робота цього механізму сприяє забезпеченню умов гендерної рівності. Таким чином, триваючий процес формування сучасної комплексної доктрини соціального захисту суддів в Україні вимагає її відповідності стандартам (засадам, принципам, нормам і правилам) гендерної рівності працівників загалом і суддів, зокрема. Це закономірно, враховуючи соціально-правове значення взаємозв'язку між гендерною рівністю та правовим механізмом соціального захисту суддів у державі. Зокрема, гендерна рівність є основною соціально-правовою ідеєю, відповідно до стандартів якої держава забезпечує умови для справедливого набуття (володіння, користування), а також задоволення соціальних прав і можливостей суддів у процесі реалізації своєї соціальної функції. З іншого боку, забезпечення розглядуваної рівності сприяє створенню інклюзивного середовища в системі правосуддя. Це середовище допомагає зменшити ряд соціальних ризиків, пов'язаних з проявами гендерної дискримінації, і таким чином створює соціально безпечні умови для життя суддів (і до певної міри для членів їхніх сімей). Крім того, гендерна рівність в сфері забезпечення соціальної безпеки суддів заходами соціального захисту сприяє комплексному забезпеченню їх повноцінного професійного розвитку. Додатково слід зауважити, що реалізація гендерної рівності сприяє створенню здорового психо-

логічного середовища в бутті (як професійному, так і в позаслужбовому) суддів, що є важливою умовою для ефективної роботи правового механізму соціального захисту суддів в Україні. Також слід зауважити, що виконання вимог принципу гендерної рівності дозволяє комплексно руйнувати існуючі та глибоко пронизуючі суспільство гендерні стереотипи, як у системі правосуддя в Україні, так і в українському суспільстві в цілому, спрямовуючи розвиток нашої держави у державу, в якій існує інклюзивне, громадянське суспільство, а також уможливорюється сталий розвиток людства.

Відтак, приймаючи до уваги очевидну соціально-правову значимість гендерної рівності в контексті доктрини соціального захисту суддів, вважаємо, що в процесі реформування правового механізму соціального захисту відповідного кола працівників необхідно створити: по-перше, концептуально-стратегічний акт, який би окреслював стандарти гендерної рівності в системі правосуддя України, норми забезпечення такої рівності, а також контролю за дотриманням таких норм і стандартів; по-друге, програмний акт, який би на кожен рік визначав заходи, які повинні бути вжиті відповідними уповноваженими суб'єктами задля досягнення мети і виконання поточних завдань гендерної рівності в системі правосуддя, наслідком чого буде збільшено рівень соціальної безпеки суддів в Україні; по-третє, законодавчий акт, що міститиме норми про захист викривачів фактів гендерної дискримінації.

Список використаних джерел

1. Барсук М. А. Значимість просування ідеї гендерної рівності в системі правосуддя України. *Сучасні тенденції забезпечення гендерного балансу в умовах Євроінтеграції*: зб. мат. інфор.-просвітн. форуму (м. Кропивницький, 17 березня 2023 року). Кропивницький : ДонДУВС, 2023. С. 79–82.
2. Коваленко Ю. В. Адміністративно-правова характеристика принципу гендерної рівності в міністерстві внутрішніх справ. *Наукові перспективи*. 2023. № 12 (42). С. 499–510. doi:10.52058/2708-7530-2023-12(42)-499-510.
3. Павліченко О. В. Доктрина соціального захисту жінок в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2020. 392 с.
4. Саєнко О. С. Конституційно-правове забезпечення реалізації принципу гендерної рівності в Україні у світлі зарубіжного досвіду: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2020. 251 с.
5. Світовенко Д. В. Форми та способи реалізації принципу гендерної рівності за трудовим законодавством України: дис. ... д-ра філос.: 081. Київ, 2023. 248 с.
6. Сидоренко Н. С. Перспективи розвитку гендерної політики в системі публічного управління. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2022. Вип. 3. С. 67–70. doi:10.51547/ppp.dp.ua/2022.3.11.
7. Цимбал Б. М. Гендерні аспекти публічного управління у контексті безпеки особистості: загальнотеоретичний аналіз. *Держава та регіони. Серія: Публічне управління і адміністрування*. 2022. № 3 (77). С. 63–66. doi:10.32840/1813-3401.2022.3.10.
8. Стовпець О. В. Роздуми щодо свободи слова у контексті феноменів «нової етики» та «канселінгу». *Соціально-гуманітарні виміри правової держави*: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 30 квітня 2021 р.). Дніпро: ДДУВС, 2021. С. 265–271.
9. Lennon K., Alsop R. *Gender Theory in Troubled Times*. Cambridge : Polity, 2020. 258 p.
10. The Kaleidoscope of Gender: Prisms, Patterns, and Possibilities / ed. by J. Z. Spade, C. G. Valentine. Thousand Oaks: Pine Forge Press, 2001. 579 p.

M. Barsuk, *Candidate of Juridical Sciences, Judge of the Northern Court of Appeal*

ORCID: 0000-0001-6560-1024

Risks of gender discrimination in the justice system and their social and legal significance

The article examines the modern risks of gender discrimination in the justice system of Ukraine and their social and legal significance. The author emphasizes the importance of respecting the principle of gender equality as a fundamental principle of human rights and social justice. This principle significantly influences the social, economic, and political well-being of society. The article analyzes the viewpoints of scholars on the general legal, social, and socio-legal significance of gender equality, highlighting the main challenges in ensuring the social security of judges. In particular, it discusses how gender stereotypes influence the planning and implementation of social protection policies. The author points out that

an adequate level of social security for judges is unachievable if the requirements of the principle of gender equality are not met in relation to judges. It is argued that the risks of gender discrimination are associated, firstly, with the influence of gender stereotypes and prejudices that prevail in society and can also manifest in the activities of entities organizing and implementing social protection measures for judges. Secondly, the risks of gender discrimination may be exacerbated by the insufficient implementation of a balanced policy of positive gender discrimination in the Ukrainian justice system. Thirdly, the risks of gender discrimination may increase due to the introduction of the polygender concept from gender theory into the system of social protection for judges, which introduces a critical level of legal uncertainty. The conclusions of the article emphasize that creating conditions for gender equality within the justice system of Ukraine contributes to the proper functioning of the legal mechanism for the social protection of judges. Additionally, the effective operation of this mechanism helps to ensure conditions for gender equality. The article notes the need to create a conceptual and strategic act, a programmatic act, and a legislative act to ensure gender equality in the justice system of Ukraine.

Keywords: *gender discrimination, gender equality, judge, justice system, social justice, social protection, social security, welfare state.*